

OD ISTOG PISCA:

UKLETA ZEMLJA
LOONEY TUNES
SVETA MAST
NAPUKLO OGLEDALO
MONGOLSKI BEDEKER
SRCE ZEMLJE
MEIN KAMPF
DUGOVEČNOST
FAMA O BICIKLISTIMA
GNUSOBA
ANĐEO ATENTATA
OČAJ OD NANE
ANDRIĆEVA LESTVICA UŽASA
TUŠTA I TMA (sa Milenkom Jergovićem)
DRUGI KRUG (sa Milenkom Jergovićem)
PUŠAČI CRVENOG BANA

SVETISLAV BASARA

Početak bune protiv dahija

Copyright © 2010, Svetislav Basara
Copyright © ovog izdanja 2019, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Početak bune protiv dahija

1.

Bože mili, čuda velikoga!
Poslednje reči – „alem-i-lahut“* – koje je gospodar Gvozden izgovorio na samrti, bile su iste one koje je čuo sedamdeset godina ranije, kada se u ledenoj decembar-skoj noći pojavio na kapiji tekije derviša mevlevija u Užicu. Ma koliko se tokom dvadeset godina provedenih u bolesničkoj postelji naprezao da poveže niti svog burnog života, nije uspevaio da se priseti ničega pre te ledene noći u kojoj ga je šejh Harun Kibrisi, promrzlog i polumrtvog, istrljao snegom i potom uneo u zagrejanu sobu. Mnogo kasnije, kada je već postao gazda, gospodar Gvozden je pričao – i verovao u to što priča – da je, kao siročić bez oca i majke, iz sela Vidova došao u Užice u potrazi za hlebom. Još kasnije – negde oko 1840 – platio je trideset dukata Velizaru Avramoviću – Vinickom, moleru iz Preka, da ga naslika u dečačkom dobu, na majčinom grobu, u trenutku dok se zaklinje da više nikada u životu neće biti gladan. (To potamnelo i ispucalo ulje na

---

* Arapski: „Bože mili, čuda velikoga.“

platnu decenijama je bilo porodična relikvija Avakumovića.) Pre nego što ga je šlog zauvek obogaljio, već dobro zašao u godine, znao je da ukućanima pripoveda fantastične zgode iz još fantastičnijeg sela Vidova, odakle je navodno krenuo u svet, u čiju istinitost – kao i svi samouvereni ljudi – nijednog trenutka nije sumnjao. Sve do poslednjeg decembarskog sumraka, kada je pogledao smrti u oči, i u tim užasnim očima – iza nepregledne povorke zakrabuljenih grehova – ugledao prazninu koja se prostirala od noći kada je pao pred kapijom užičke tekije pa sve unazad, do postanka sveta.

Nije, međutim, gospodar Gvozdenuva sudbina bila izuzetak. Pre je bila pravilo. U to vreme, otprilike oko 1790, Srbija je nestvarni pašaluk izgubljen u lavirintima orijentalnog carstva. U poslednjoj četvrti XVIII veka svet još uvek nije sasvim čvrst. Ili nije više tako čvrst. Isuviše je tu praznine. Previše belih mrlja. Gvozdenu je u mladosti slušao ulične pripovedače iz Sirije, Trakije i Anadolije, koji su po čajdžinicama, za bakarni sitniš, satima pripovedali o tome kako je, vaktile, gazi Osman na prevaru oženio svoga sina gazi Orhana prelepom Ulufer Hatunom, prvom dervišanom islama, kćeri tekfura od Jar Hisara; o tome kako je gazi Orhan, u pratnji meleka, krenuo da širi pravu veru i učvršćuje carstvo koje od tada pa do Sudnjeg dana vazda visi o sultanovoj reči; o tome kako je *kiyamet günü*, sudnji dan, sasvim blizu, u šta ne može biti sumnje, jer je raja načisto pohasila i neposlušnošću potresa same temelje Carstva, usled čega se Velika praznina širi kao pustinjski vetar. Stvar je – nepokolebljivo su tvrdili pripovedači – otišla tako daleko da na samo dan hoda od Stambola prostor počinje da čili i nestaje. Da između gradova i kasaba gde se božiji i carski poredak, vreme i prostor, održavaju samo zahvaljući *Devleti Aliyeyi Osmaniyye* – Uzvišenom carskom pečatu, okačenom iznad vrata Ućumata, nema ama

---

baš ničega. „Putnicima namernicima, hodočasnicima i karavanima“, uveravali su pripovedači, „zbog sporosti kretanja to izmiče opažanju, ali kada carske akindžije u galopu pojašu u ratni pohod, njihove se subaše kunu da se pred zahuktalim konjima krajolik odmotava kao svitak pergamenta, a odmah iza poslednjih konjskih repova ponovo zamotava i vraća u svemoguću Alahovu knjigu.“

Tokom godina bolovanja, pokušavajući da pronikne u pomrčinu prvih desetak godina svog života, gospodar Gvozden se u mislima često vraćao u tekiju derviša mevlevija i prisećao se, kao da je juče bilo, da ga je šejh Harun ujutru pitao kako se zove i odakle je, a da on nije mogao da odgovori. Rukom je šejhu pokazao obronke Jelove gore, približni pravac odakle je posrćući kroz smetove došao u Užice. Tek mnogo godina kasnije, tada već u Kneževini Srbiji, gospodar Gvozdenov unuk, kapetan prve klase, kartograf Dimitrije Avakumović, proizvoljno je, na pogodnom praznom mestu na topografskoj karti valjevskog regiona ucrtao tačku i upisao Vidovo, i tako je porodični mit sa velikim zakašnjenjem postao stvarnost. A onoga ledenog decembarskog jutra, drhteći pred šejhom što od hladnoće, što od straha, gospodar Gvozden je, takođe sa velikim zakašnjenjem, shvatio da uopšte nema ime. „Nemam imena. Zovu me Mali“, odrešito je rekao šejhu Harunu. I govorio je istinu. Kopilad i nahočad u Osmanskom carstvu nisu imali pravo na ime. Jedva da su ih imala i deca iz punovažnih brakova. A povlastica da im imena budu crno na belom zapisana u carskim knjigama darivana je samo viđenijim ljudima. U ogromnu je bedu i zaostalost bila pogružena Srbija. Iz tamnog okeana nepismenosti stršali su samo retki manastiri, u kojima se mogao naći pismen, češće polupismen monah. Siromaštvo je bilo toliko da *Popis svih pokretnih stvari u Beogradskom pašaluku*,

sproveden tokom jednog od uzaludnih pokušaja reformisanja Otomanskog carstva, popis koji obuhvata i takve sitnice kao što su češljevi, ukosnice i drvene kašike, ne premaša trideset pisanih stranica. Na kraju, čemu pismenost u zemlji u kojoj nema šta da se opiše? Osim toga, opasna je. Širenje čitanja i pisanja jedan je od šesnaest predznaka Sudnjeg dana. Najbolje bi bilo ništa ne zapisivati. Osim onog najnužnijeg. A zato služi večiti Evlija Čelebija, koji kao Lutajući Jevrejin obilazi Karavlašku i Rumeliju i beleži sve što je dostojno carske i vezirske pažnje.

„Pa dobro“, rekao je tog ledenog decembarskog jutra šejh Harun Kibrisi. „Ja ću te zvati Uzun*. Zima je. Nemaš kuda da ideš. Dok se ne snađeš, dok nešto ne iskrsne, ostani ovde. Čisti tekiju, cepaj drva i loži vatru u hamamu. Imaš gde da spavaš. A ješćeš što i ja jedem.“ Na koncu, do tančina proučivši knjigu svog zamršenog životnog računovodstva, gospodar Gvozden je shvatio da je jedini period u kome je bio koliko-toliko srećan bilo vreme provedeno u tekiji mevlevija. Osim cepanja drva, loženja hamama, čišćenja dvorišta i simahane, gotovo da nije imao drugog posla. Pazarnim danima je kao daleki preteča kreditne kartice pratio šejha u kupovini namirnica i potreština, isplaćujući trgovce bakrenjacima iz otrcane kožne kese, jer se šejh Harun Kibrisi uzdržavao od svakog dodira sa novcem. Kasnije, tokom života, gospodar Gvozden se nagledao velikog sveta. Bivao je u Carigradu, Jerusalimu, Damasku i Kairu; stizao je do Pešte, Beča, Londona, Rima, Lajpciga, Berlina i Moskve. Ali nijedna od tih velikih varoši, sa svim svojim palatama, čudesima i sjajem, ni izbliza nije izgledala onako čarobno kao što je zapanjenom pogledu destogodišnjeg siročeta izgledala užička čaršija sa – činilo mu

---

* Turski: uzun – dugački.

---

se – beskonačnim nizom mračnih dućana, krcatih blistavom robom iz Arabije, Persije, Poljske i Mauritanije. Gospodar Gvozden, tada još Uzun, bio je čvrsto uveren da je ta uzavrela čaršija, prepuna vreve, svirke i najfantastičnijih zamislivih rukotvorina, zapravo centar sveta, a da sve ostale basnoslovne varoši postoje samo u pričama putujućih pripovedača i da ne služe služe ničem drugom doli zabavi užičkih čaršilija.

Kada mu je jednom prilikom šejh Harun kupio tričavi nožić sa drškom od jelenskog roga, radost posedovanja takvog jednog prefinjenog predmeta prosijala je daleko u budućnost i zauvek zasenila lepotu i vrednost svih budućih predmeta koje je kao bogat čovek gospodar Gvozden mogao sebi u svakom trenutku da priušti. Nikada se kasnije u životu gospodar Gvozden nije odvojio od tog noža. Iako je Providenje, dovodeći ga pred tekiju mevlevija, imalo druge name-re, magija trgovine, prefinjena umetnost cenjkanja, snažni mirisi, prijatna opipljivost i zamršenost puteva robe, sve je to zauvek opčinilo gospodara Gvozdena. A trgovina i novac su mu baš išli od ruke. Još nije ni ime bio stekao, a već mu je bila poverena kesa sa bakrenjacima. Svaki novčić ili kakva druga sitnica izgubljeni u Užicu, nepogrešivo bi se nalazili na njegovom putu. Kad god bi Uzun sišao u čaršiju, bilo poslom, bilo da sluša pripovesti putujućih pripovedača iz Anadolije, vraćao se sa ponekim barkrenjakom, zlatnim prstenom ili mindušom, koje je skrivao u skrovištu izdubljenom u zidu tekije. Šejh Harun Kibrisi, kome sve to nije promicalo, bio je uveren da je činjenica da se Uzun pojavio niotkuda, bez imena i prošlosti, nedvosmislen znak posebne Alahove naklonosti. Ali isto tako je znao da su Alahovi izabranici meta najotrovnijih Šejtanovih strela. Da bi odvratio štice-nika od varljivih mamaca sveta poroka i strasti, šejh Harun Kibrisi je odlučio da Uzunu pokaže čudo nad čudima – sat.

Jednog jutra, posle sabah namaza, pozvao ga je u svoju sobu, otvorio kovčeg od sandalovog drveta prepun kalema, astrolaba, busola, magnetnih igala – čitavog jednog mnoštva instrumenata nejasne namene – i otuda izvadio masivni džepni sat. Polako je navio mehanizam, najpre sâm oslušnuo otkucaje, a onda sat prislonio na Uzunovo uho. „Sat kô sat, ali jedva sam posle došao sebi“, poverio se mnogo kasnije gospodar Gvozden proti Mateji Nenadoviću. „Mora da je to bila neka arapska mađija. Potpuno sam se ukočio. Nisam mogao da dišem. Na trenutak sam mislio da sam umro. Možda sam i bio umro. Ko zna?“ Prota Mateja se složio da je to svakako bila neka arapska mađija. Ali, u to doba već nepovratno natopljen otrovom svih sedam smrtnih grehova, gospodar Gvozden nije bio u stanju da se verno priseti tajanstva koje mu se ukazalo kada je, ugledavši sat, shvatio da vreme zaista prolazi. Šok izazvan pravilnim otkucavanjem satnog mehanizma suočio je Uzuna s misterijom, toliko očiglednom da su svi uvereni da je znaju, ali tako dobro sakrivenom da je otkrivaju samo retki: da se pred onim ko zaista, svim bićem, shvati da vreme ističe, otvaraju vrata večnosti. Možda je to mistično iskustvo bilo razlog kasnijeg večitog gospodar Gvozdenovog nemira i nezadovoljstva; jer, ma koliko blaga sticao, ma šta postigao, ma gde se obreo, uvek mu je nedostajalo nešto nepoznato, nešto još nejasnije i neuhvatljivije od prvih deset godina njegovog života.

„Šta ovo bi, aman Bog?“, zavapio je Uzun nakon što ga je šejh Harun pažljivo povratio iz obamrlosti, kao predilja namotavajući natrag u životno klupko blistave niti Uzunovog rasutog nefsa*. „Video si kako otprilike izgleda Bog“, rekao je šejh Harun. „Alaha, *dželle šanuhu*, naravno, nije moguće

---

* Arapski – duša.

---

ni zamisliti, nekmoli videti, ali od svih stvari na ovom svetu, sahat mu je najsličniji. Ima u Franačkoj jedan filozof koji je pisao da je Bog u stvari sahatčija. I nije mnogo pogrešio, iako u sasvim suprotnom pravcu.“

Uzun je posle toga bio neko vreme uobičajio da posmatra derviške obrede i vrtoglavi ples koji je ranije smatrao običnom igrom, nalik kolu. Kao ni franački filozof, ni on nije mnogo grešio, iako – kao i filozof – takođe nije grešio u pogrešnom pravcu. Jer, i kola koja je ranije viđao u nejasnom selu odakle je došao, pre nego što su spala na zabavu i provodadžiluk, bila su iste prirode kao i ples derviša mevlevija. Šejh Harun se ustručavao da Uzuna podučava veri. Dečakovu sudbinu prepustio je slobodnom izboru i čekao ishod napetih pregovora između božije i Uzunove volje. Kao dostojni sledbenik proslavljenog mevlane Dželaludina Rumi-ja, osnivača reda mevlevija, Harun Kibrisi je, razumljivo, u tajnosti, islam smatrao samo jednim od mnoštva puteva koji vode osolobođenju od okova ovog sveta. Možda je to – zbog svoje jednostavnosti – najbolji put. Ali, svakako ne jedini. Nije li Dželaludin Rumi, *radiallahu anhu*, sastavio nadahnute redove: „Dođi, dođi, ko god da si. Bio nevernik ili se klanjao vatri. Naš karavan nije karavan očaja. Ako si i hiljadu puta prekršio obećanje, dođi, dođi i još jednom – dođi.“ Imao je, uostalom, šejh Harun pune ruke posla da Uzuna zadrži u Tekiji i u životu. Vremena su teška i smutna. Pre neku godinu Austrijanci su prešli Savu i zauzeli Beograd. Užice je prepuno ojađenih izbeglica, kivnih na sve i na svakoga, a najviše na raju, na kojoj jedino i mogu iskaliti bes. Ne prođe sedmica a da poneki kaurin ne bude nabijen na kolac samo zato što ga je neki pakosni izbeglica na pravdi boga osumnjičio da je austrijski špijun. Da stvar bude gora, onim pravim austrijskim špijunima, prepredenim špiclovima vešto

---

maskiranim u decu, drveće, mazge i bale pamuka, užički kajmakam Selim-aga ne uspeva da uđe u trag. Tu su negde, sve vide, sve saznaju i sve munjevito prenose dušmanima u Beograd. Jedan se čak drznuo da se pruruši u Selim-agu i stao da globi i šiba trgovce po čaršiji; samo je sudbina, šućur alahu, uredila da slučajno naleti na pravog kajmakama. Ali ni to nije Selim-agi izašlo na dobro. Špijun se prvi snašao i povikao: „Evo ga murtat, u mene se prurušio, hvataj ga!“ Trgovci, kalfe i besposličari odmah su skočili na kajmakama, izudarali ga čekićima i nadžacima; već su i jatagane isukali. Bog zna kako bi sve završilo da Selim-aga nije zavapio da mu odreše čakšire i uvere se da je sunećen. To mu je spasilo glavu, ali ga je užički kadija svejedno osudio na pedeset batina zbog javnog pokazivanja sramote.

Muselimu, pak, Avdagi Fočaku, tatarin svakog dana donosi pismo iz austrijske Komande, u kome ga – da bi poniženje bilo veće – niko drugi do sluga zapovednika Beograda podseća da četiri mala bronzana topa i pedeset i četiri islužena askera koji sačinjavaju posadu užičkog grada ne mogu odbraniti ni sebe, kamoli varoš. Tim pre što osamnaestorica boluju od skorbuta, a sedmorica od tripera. A pogotovo zato što u užičkoj hazni već tri meseca nema ni pare. I neće ih ni biti. Derviši bektašije, najprezrenija sorta derviša, oni što se probadaju noževima i handžarima i alačući idu za carskom ordijom, počeli su da proriču skori kraj sveta. Zbrku je do krajnjih granica dovela vidovita deli Nisa kaduna, koja je u transu i nepokrivena izašla u mahalalu, popela se na dud i stala da proriče propast Turaka i skori dolazak kaurskog cara Satanaila. „Slušajte šta vam kažem“, vikala je na sav glas. „Jedžudž i Medžudž su izašli iz mora, usta su im puna svetogrđa; imaju kandže medveda i telo leoparda, i zavladaće dunjalukom. Od danas pa za sto godina neće u Srbiji biti ni

---

džamije ni turskog mezara, kamoli Turčina. Ko je Turčin i turske vere, neka se spasava ako može.“

Kap koja je prepunila čašu turskog nezadovoljstva bio je ferman sultana Selima III, kojim je Srbima, Ciganima, Jermenima, Kurdima i siročićima dopušteno nošenje noževa. Usred tog rasula, meteža i gungule muselimu Avdagi Fočaku palo je u oči da šejh Harun iz tekije mevlevija hrani i pazi kaursko siročće. Jedno je, međutim, Avdagi udariti na kajmakama, ukoljicu, ništa-čoveka, koji zaslužuje ne pedeset nego hiljadu pedeset batina po turu, a sasvim druga stvar je suprotstaviti se učenom Harun-efendiji, carskom čoveku, istina, palom u nemilost, ali u Stambolu je sada novi sultan. Ako je u stanju da carskim beratom da raji pravo da nosi britve, šta mu stoji na putu da Harun-efendiju ne postavi za velikog vezira? A šta onda derviš-efendiju košta da njemu, Avdagi, pošalje svilen gajtan i naređenje da sam sebi iskopa raku i da se udavi sopstvenim rukama? S druge strane, nesnosno mu je da trpi prebacivanja beogradskih Turaka izbeglica. Pogotvo što su ljudi u pravu. Poredak u Carstvu je uzdrman. Ravnoteža blagostanja i bede poremećena. Svaki zalogaj koji pojede kaursko kopile, zalogaj je manje za tursku decu.

Zbog svega toga, Avdaga Fočak pribegava orijentalnom lukavstvu. Kad sretne šejha, tobož zabrinuto kaže da on, Avdaga, čuje svašta po čaršiji. I da to što čuje nije dobro. „Eto“, uzdiše muselim, „Beogradlije se žale što ti u tekiji držiš malog kaurina. Misle da mali pogani tekiju. Ko zna šta radi kad ti zaspiš. Mogao bi neko, daleko bilo, tog malog za glavu da skрати.“

Šejh Harun odlično poznaje preciznu mehaniku orijentalnog lukavstva. A provincijalno lukavstvo kojim se posluzio Avdaga Fočak bilo je najlošijeg kvaliteta. U Carigradu, Kairu, Damasku i svim većim varošima Carstva, izašlo je

---

iz upotrebe pre više od dvesta godina. Šejh Harun se u tim prilikama služi protivlukavstvom. Najčešće je to izmišljeni citat: „Prorok, *sallallahu alejhi we sellem* je rekao: 'Kada siročće dođe na čovekova vrata, neka u svakome prevlada milosrđe, a moćnik neka se seti da smo na dunjaluku svi siroti.'“ Ili izmišljeni hadis: „Al Kurtubi veli: 'Ne podiži sablje ruku na siromašnog, jer ne znaš hoćeš li imati vremena da se poka- ješ.'“ Muselimu onda ne preostaje ništa drugo nego da stavi ruku na srce i da se pritivorno pokloni. U stvari vere se ne treba mešati. Sa hafizima se ne valja prepirati. Naročito ako se pomene Prorok. Glava u času može da odleti. Šejh Harun je ipak, za svaki slučaj, sastavio magični zapis za Uzuna, iako nerado, jer je bio uveren da je magično dejstvo zapisa često u suprotnosti s božijim naumima. I zapis je delovao. Uzun se slobodno kretao po čaršiji, obilazio mahale, zavirivao u dvorišta, zalazio u čajdžinice da sluša pripovesti uličnih pripovedača, i nikada mu ni dlaka s glave nije zafalila.

Bile su prošle već četiri godine od onoga sumraka kada se pojavio na kapiji užičke tekije i za to vreme je naučio da tečno govori, čita i piše turski i arapski. To znanje će mu kasnije odlično poslužiti u životu, najpre kao pisaru i terdžumanu vožda Karađorđa, potom gospodara Miloša Obrenovića, koga će godinama pratiti na diplomatskim, trgovačkim i kurvarskim putovanjima, najposle kao trgovcu i poslovnom čoveku. Gospodar Gvozden je do kraja života mater- ni srpski pisao arapskim pismenima. Ćirilicu u mladosti nije naučio, a zbog jedne svađe sa Vukom Karadžićem, zbog koje je fasovao teške batine, nikada nije hteo da je nauči. I dalje je svaki put kada bi odlazio u čaršiju nalazio poneku sitnicu, bakarni novčić, srebrnu kopču ili jeftin lančić, ali na Uskrs 1793, silazeći niz Kameno korito, našao je pravi pravcati dukat, uglavljen između dva oblutka kaldrme. Odmah

---

se uplašen osvrnuo. Znao je da mu se crno piše ako ga neki haramija – a Užice ih je prepuno – vidi sa zlatnikom, i da mu zapis šejha Haruna neće pomoći, jer je na ovom svetu magija zlata jača od magije kaligrafski ispisanog tajnog imena Boga i sedam meleka.

Iako je bilo podne, a dan lep, uokolo nikoga nije video. Sakrio je dukat na najsigurnije mesto, pod jezik, vratio se u tekiju i položio ga među bakrenjake i ostale drangulije u tajnom skrovištu u zidu tekije.

2.

Do narednog Uskrsa, kada je, sledeći zamršeni raspored lunarnog kalendara, u Užice posle sedamnaest godina ponovo stigao karavan pozorišta senki *Karađoz* iz Dijarbakira, u Uzunovom skrovištu se nakupilo osam zlatnika. Ubrzo, već prilikom sledećeg silaska u Čaršiju, pronasao je i drugi dukat, dvestotinak metara niže od mesta na kome je našao prvi. Bilo je to na raskrsnici Carigradskog drumu i nekoliko čaršijskih sokaka, raskrsnici – kako je to običaj u turskim varošima – ulica izuvijanih i pomerenih iz ose simetrije da presecajući se ne bi obrazovale krst. Snalažljiv i brze pameti, Uzun je razumeo da u potrazi za zlatnicima ubuduće treba da ide najneuglednijim putem, onim koji je preko Rosulja, kroz voćnjake i bašte, vodio na Terazije. Tako je i uradio. Praveći duže pauze da ne bi izazivao sumnju, išao je s vremena na vreme tim sporednim sokakom i na pravilnim rastojanjima pronalazio zlatnike koji su ga nepogrešivo usmeravali ka jednoj mračnoj mahali na Terazijama. Prilike su u međuvremenu postale snošljivije. Askerija padišaha Selima III pobedonosno je vratila Beograd pod

---

okrilje Visoke porte. Izbeglice su se vratile na svoja imanja. Napetost u užičkoj čaršiji se smanjila. U kasabi okovanoj četiristogodišnjim strahom i melanholijom iznenada je nastupio period razuzdanosti, koji, po pravilu, prethodi nemirnim i smutnim vremenima. Dolazak pozorišne trupe iz Dijarbakira označio je vrhunac karnevalskog raspoloženja, jer je *Karadžoz* bio mnogo više od običnog pozorišta. Prikazivanje igrokaza senki o Šeherezadi i o veličanstvenim podvizima padišahovih gazija i janičara, bilo je zapravo sporedna stvar, paravan za mnoštvo drugih, primamljivih i zabranjenih uživanja.

U zavisnosti od prilika, u trupi pozorišta *Karadžoz* je, ne računajući decu, bilo između sto pedeset i dvesta duša. Tokom stalnih putovanja sa juga na sever i sa istoka na zapad carevine, pozorište je okupljalo sve što bi moglo poslužiti izazivanju radoznalosti publike; bilo je tu najčudovišnijih bića: žena sa četiri dojke, ljudi bez ruku i nogu, kepeca ne većih od pedlja, pola devojaka – pola koza, a u svojim najslavnijim danima *Karadžoz* je u trupi imao i čudo nad čudima – poslednjeg kentaura na svetu, koji se odazivao na ime Teodorih, i dvoglavog mladića Ahmeta, sa kojima su svojevremeno odlazili na gostovanja u Veneciju, Firencu i Beč. Pozorište je svoje logorište podizalo usred varoši, na utrini Bugdaj mejdan, kasnije nazvanoj Žitna pijaca. Od ranog jutra pa do kasno u noć na Bugdaj mejdanu se okupljala i tiskala bučna gomila svakakvog sveta. Varoška ulema i softe visoko uzdignutih noseva, dolazili su, tobož, na predstave *Karadžoza*, na kojima se veštim manipulisanjem senkama prikazivala veličanstvena istorija arapskih i osmanlijskih osvajanja, da bi posle predstave, kao slučajno, svratili do Tatli-čadora, u kome su se prodavale prefinjene persijske poslastice, ili

---

do jednog još čarobnijeg čadora, gde se za male pare pušio opijum i hašiš.

Na drugoj strani pozorišnog logora, u drečavom šatoru Ciganina Mađupa, praktikovala se egipatska ljubavna magija. Tu su se za bagatelu mogli kupiti snažni eliksiri za lečenje od ljubavnih jada; zapisi i amajlije za nerotkinje; začarane šamije i mahrame koje samo treba pokloniti izabranici da bi njeno srce zauvek ostalo vezano za darodavca. Bez obzira što su eliksiri bili obična šećerna vodica, što su čarobne mahrame, šamije i amajlije bile kupljenje tu, preko puta, u Arif-aginom dućanu, posao je cvetao. A i magija je, zahvaljujući božijoj milosti ili slučaju, delovala češće nego što bi se očekivalo. U mračnijem kutu drečavog šatora Ciganina Mađupa, za ozbiljnije pare, sluge užičkih aga i begova kupovale su pravu robu – snažne afrodisijake za svoje malaksale gospodare. Kasno pak noću, kad bi se po mahalama pogasila svetla i pošten svet zaspao, kaljavi prolaz između šatri Ciganina Mađupa pretvarao se u ulicu crvenih fenjera. Mlade prostitutke svih rasa, upućene u najsuptilnije finese orijentalnih ljubavnih veština, dovodile su ogrubele Užičane na ivicu ludila.

Te godine pozorište *Karađoz* je kao vrhunsku atrakciju po prvi put u Užicu predstavilo remek-delo kujundžija iz Damaska: spravu za posmatranje budućnosti, nazvanu *Oko meleka Israfila* – srebrnu tepsiju u koju je bila nasuta voda iz reke Jordana. Visok, do pojasa go crnac, povazan je mamio mušterije u šatru, vičući iz sveg glasa: „Narode, nema još mnogo budućnosti. Vidite šta vam je činiti. Jedžudž i Medžudž su izašli iz bezdana. Ko na ulazu ostavi brige, želje i misli, i čistog srca pogleda u tepsiju, videće sve šta ga čeka na Dunjaluku i u Ahiretu.“ Dan ili dva, niko se nije usuđivao da uđe i da pogleda u *Oko meleka Israfila*. Prvi se odvažio kujundžijski kalfa Mehmed Hota. Izašao je iz šatora sav

---

ozaren, jer mu je sprava za posmatranje budućnosti prorekla da će se obogatiti, oženiti begovom ćerkom, otići u Stambol i na kraju postati vezir. Potom su pod šatru nahrupili svi koji su držali do sebe. I svi su, videvši svoju budućnost – šta god da su ugledali u mutnjikavoj vodi naprave za posmatranje budućnosti – izlazili umireni, jer je život u neizvesnosti gori od najgore sudbine i najcrnjeg prokletstva.

Glas o tepsiji u kojoj svako može videti svoju budućnost raščuo se užičkom nahijom i brzo se proširio po nahijama šabačkoj, valjevskoj i kragujevačkoj. Otuda su stali da pristižu i Srbi i Turci, znatniji ljudi, ali i besposličari, privučeni nesvakidašnjom prilikom da saznaju šta ih čeka u nastupajućim godinama. Ta terevenka bez kraja i konca, svi ti sumnjivi stranci koji se muvaju po Bugdaj mejdanu, među kojima mora biti i svakakvih buntovnika i haramija, nimalo se ne sviđaju užičkom kadiji i muselimu. Kao iskusni ljudi, dobro znaju da euforije neizbežno završavaju u neredu i pobuni. Svaki dan zovu kajmakama i pitaju može li se stati na put javašluku i nepočinstvima. Mogao bi kajmakam sa dva sejmena u trenu da rastera čitavu tu gungulu; nameravao je to još prvog dana, kada je pozorište stiglo u Užice. Ni on ne voli ni nered, ni terevenke, ni strance. Ali kesa srebrnjaka koju mu Rizoglu, vođa putujuće družine, svakog jutra u prolazu mune u šake, omekšala je njegovu rešenost. „Ma ne bi se oni meni ovde zadržali ni sahat“, uveravao je Selim-aga muselima i kadiju, „ama ljudi imaju sultanovu buruntiju.“ Tačno je da je pozorište senki imalo buruntiju, ali kajmakam je prećutkivao da buruntija datira iz 1532. godine i da uopšte nije izdata pozorištu *Karadžoz*, nego grupi odavno pomrlih hodočasnika iz Jedrena. Ne bi se muselim obazirao ni na kakvu buruntiju; da zaista hoće da otera pelivane i cirkuzante, pritisnuo bi kajmakama, i stvar rešena. I on, međutim,

pred zoru, zakrabuljen, zalazi u ulicu crvenih fenjera, pod šatru prelepe Gulbehar, Anadolske Ruže, u čijim zagrljajima zaboravlja na svakidašnji čemer.

Ni kadija nije sasvim rešen da stvar istera do kraja. Rado bi otišao na Bugdaj mejdan da zaviri u tepsiju koja predskazuje budućnost. Kao što će, na kraju, na svoju nesreću i otići, da bi na treperavoj površini vode ugledao tatarina kako na ljutom konju juri put Užica, noseći u bisagama namenjeni mu ferman i svilen gajtan. Iako je dane provodio na Bugdaj mejdanu, Uzun se uspešno odupirao iskušenju da zaviri u *Oko meleka Israfila*. Ali je svim drugim iskušenjima podlegao. Gledao je igrokaz senki posvećen Bajazitovim osvajanjima; video zastrašujuće afričke životinje i njihovog padišaha, lava; posmatrao borbu pelivana u kojoj omaleni Arnaut potpuno neočekivano savladava džinovskog crnca na koga se kladila većina posmatrača; probao je gotovo neopipljive i nestvarne persijske poslastice i – na kraju – teška se srca rastajući sa novcem, završio u zagrljaju Anadolske Ruže, lepe Gulbehar, zarazivši se, zajedno sa desetinama drugih, nesnosnim misirskim triperom. Na sreću, Ali Abu Sina, koga nevernici zovu i Avicena, bio je u pravu tvrdeći da lek nikada nije daleko od bolesti. Tu, nadohvat ruke, bila je tezga hećima Ibrahima, sa lekovitim ali skupim melemima i praškovima.

Čim je na povratku sa Bugdaj mejdana ugledao Uzuna, šejh Harun Kibrisi je znao da je počinio zinaluk*. Ništa mu nije prebacio. Zadržao je isti, blagonakloni odnos prema svom štićeniku. Šejhu, uostalom, nije trebala čarobna tepsija da bi video budućnost. Njegovo vreme na ovom svetu bližilo se kraju. Još pre mnogo godina Harun Kibrisi se otišnuo na dugo unutrašnje putovanje, na kojem se iz Užica

---

* Turski – blud.

---

polako vraćao u Istanbul, iz Istanbula u Damask, iz Damaska u Kairo, iz Kaira u Famagustu, da bi svom učitelju, šejhu Kemal, koji ga je tamo stpljivo čekao, saopštio da je, sledeći uzvišeno učenje derviša mevlevija, proveo život u pobožnosti i pobedio u Velkom džihadu, u najstrašnijoj od svih bitaka – u borbi sa samim sobom. Jasno je video šejh i stvari koje se nisu mogle videti u namreškanoj vodi tepsije za posmatranje budućnosti. I nijedna od njih nije bila dobra. Niti je mogla biti dobra.

Jer se već sasvim bio približilo vreme u kome će Alah, dželle šanuhu, dok ne osvane Dan suda, dići ruke od sveta i prepustiti ga na milost i nemilost Šejtanu.

Znaci poslednjeg vremena već su bili vidljivi svakome ko je hteo da ih vidi. Stari običaju su prekonoc nestajali i ustupali mesto novim, naopakim i bezbožnim, donesenim iz ukletih zemalja Goga i Magoga, Meseha i Tuvala, ili, naprosto, izmišljenim da bi unosili pometnju i nered. Nije li pretprošle godine rahmetli Tahir-beg Alajbegović naredio da ga posle smrti spale na lomači i da na istoj vatri sažegu njegove četiri žive kadune, dva arapska ata i čopor lovačkih pasa? Kako su do nepismenog bega stigla učenja medžisija, munafika i budista, niko nije mogao da objasni. Nikakva ubeđivanja nisu mogla odvratiti Tahir-bega od naopake i bezbožne namere. Pozvali su u pomoć čuvenog Zulfikar-hodžu iz Ustiprače; hodža je Tahir-begu nadugačko i naširoko objašnjavao da islam strogo zabranjuje spaljivanje, i da će, kad lomača utrne, zauvek nastaviti da gori u džehenemu. Uzalud. Tahir-beg nije hteo ni da čuje.

„Slušaj, hodža“, rekao je, „pusti ti Alahada odluči koga će u dženet, a koga u džehenem, ne razumem ja te tvoje učene reči. Ali me nevernikom nemoj nazivati. Ima da me spale i gotovo. Neću, valah, da me jedu crvi. I neću da moje žene i

moje konje jaše niko drugi posle mene. Hajde ti lepo pojedij nešto, pa natrag u Ustipraču.“

Tahir-beg je istrajao u svom naumu. Čim je umro, Cigani koje je unapred dobro platio, položili su bega na katanisanu lomaču, za lomaču privezali begove žene, konje i hrtove, i potpalili oganj. Kad se begovi tako ponašaju, zar je čudo što je raja pohasila! Po varošima i kasabama, pogotovo otkako je dozvoljeno da pašu handžare, više se ne uklanjaju Turcima s puta. Na pitanja odgovaraju drsko. Prave se da ne razumeju turski. Kriju se od čitluk-sahibija i izvrstavaju davanje desetka. A izvan varoši, po tamnim šumama i još tamnijim jarugama, turska je glava vazda u torbi. Hajduci su se namnožili i osilili. Mnogi delija krene poslom iz Valjeva, a dojaše u Šabac bez oružja i para, noseći odsečenu glavu pod miškom. U poslednje vreme hajduci uzimaju i konje. Na konjima preplivavaju Drinu i stupaju u vojsku austrijskog cesara. I niko im ništa ne može.

Čuveni haramija Karađorđe Petrović, crni Đorđe, kojim već žene plaše decu, uznapredovao je do bimbaše u kaurskoj vojsci i javno se hvali da je posekao dvesta pedest turskih glava. Pronose se glasovi da je tamo, u Austriji, uz pomoć kaurске magije stupio u kontakt sa *Nerođenim Istoriografima*, koji mu iz budućnosti šalju pisma sa uputstvima kako da podigne ustanak. Dostavljaju mu spiskove za pogubljenje viđenijih Turaka. Doturaju izveštaje o brojnom stanju i naoružanju jedinica sultanove vojske. „Sve je gotovo“, hvali se Kara Đorđije po vašarima i poselima, „samo da nađemo nekog pismenog da nam pročita šta nam je činiti.“ Zemaljskim pismima se lako može ući u trag. Ali kako podići đumrukhanu na neuhvatljivoj granici sadašnjosti i budućnosti? I ko da je podigne? Turske vlasti zaziru od besnog kaurina, ne toliko zbog njegove snage, koliko zbog svoje

slabosti. Kada je onomad Kara Đorđije na besnom atu dojahao u Užice da baci pogled u tepsiju u kojoj se vidi budućnost, viđeni Turci su se setili nekih neodložnih poslova i zorom pobjegli u Pljeskovo. Na površini vode, već sasvim zamučene prljavštinom radoznalih pogleda, Crni Đorđe je ugledao lica sledećih četiristo pedeset Turaka i sto osamdeset i pet Srba koje je trebalo da ubije tokom rata za oslobođenje; video je dobijene i izgubljene bitke, ljudsku pohlepu, kolebljivost ustanika, varljivost ratne sreće, godine provedene u izgnanstvu i – konačno – na dnu neke blatnjave jaruge, svoje obezglavljeno telo.

Ali taj ga prizor nije ni uznemirio ni oneraspoložio, jer je za ljude njegovog zanata odsecanje glave prirodna smrt.

Pometnja je počela da uzima maha i među srpskom rajom. Pobožnost, temelj svakog reda i poretka, neprestano je slabila. Odlučni u rešenosti da se ne turče, seljaci su se nesvesno vraćali drevnim slovenskim božanstvima. Obožavali su i prinosili žrtve hrastu, čičku, jasiki i vrbi, u stvari, Perunu, Dabogu, Crnbogu, Ladi i Vesni, čija su imena tokom stoleća bili zaboravili. Varoški Srbi bi se Boga setili o Božiću, Uskrsu i krsnoj slavi, i odmah se vraćali agnosticizmu svakodnevnih briga i poslova. Ono malo sveštenika, istinskih mučenika, imalo je muke da narod održi u okrilju vere u Svetu trojicu, vaskrsenje mrtvih i život budućeg veka. I u tome su, ponekad savetom, ponekad lepom rečju, ponekad čvornovatom tojagom, delimično i uspevali. Po cenu nadljudskih napora. Da bi očigledno dokazao istinu vaskrsenja, rujanski je paroh, pop Miloje Ordagić, obilazio užičku nahiju, okupljao narod i davao da ga živog zakopaju na tri dana, posle kojih bi ga iskopalivali, kaljavog, ubledelog, ali živog. Demonstracija vaskrsenja postigla je veliki uspeh i podstakla mnoge na iskreno pokajanje. Osokoljen, pop Miloje je krenuo na turneju po

drugim nahijama. Provodio bi po tri dana pod zemljom, i u treći dan ustajao iz groba pred očima ushićenog naroda, sve dok šabački Turci, kivni na papaza koji umire i vaskrsava pre Sudnjeg dana, nisu dojahali u Bogatić, gde se pop Miloje tih dana zadesio, pronašli na utrini pored sela svežu humku i naterali seljake da je zatrpaju gomilom kamenja.

Pobratim popa Miloja, pop Obrad Mičić, stric potonjeg serdara Jovana Mičića, otišao je korak dalje i upustio se u izvođenje čuda hodanja po vodi. Na vašaru u Vrucima, pred stotinama seljaka, smelo je zakoračio u nabujalu Đetinju. Ruku raširenih kao da hoda po žici, pop Obrad je prešao pedesetak metara, a onda je posumnjao, kao što je posumnjao i apostol Petar, i nestao pod blatnjavim talasima reke. Nabujala je Đetinja njegovo telo odnela u Zapadnu Moravu, Zapadna Morava u Veliku Moravu, Velika Morava u Dunav, a Dunav je sveštenikov leš izbacio na obalu u okolini Vinče. Tokom periodičnih poplava, naslage mulja su narastale nad sveštenikovim kosturom sve do 1958. godine, kada ga je iskopala grupa arheologa u potrazi za ostacima neolitskog naselja. Pored sveštenikovog skeleta arheolozi su pronašli parčiće grnčarije, đinđuve od ćilibara, kamenje sa urezanim znacima i zardale noževe, naplavljene ko zna otkuda i ko zna kad. Odmah je objavljena senzacionalna vest o pronalasku materijalnih ostataka dvadeset osam hiljada godina stare vinčanske kulture, što je poslužilo kao ključni dokaz za najnoviju teoriju, saglasno kojoj su Srbi najstariji narod na Balkanu, a verovatno i na svetu. Ukrasne šare na iskopanom kamenju proglašene su pretečom ćiriličnog pisma. A kostur popa Obrada je, uvezan žicama i premazan bezbojnim lakom, završio u staklenoj vitrini Arheološkog muzeja u Beogradu, gde i dan-danas počiva.